

**ДІМ ХАДЖІ-АГИ БАБОВИЧА: КАРАЇМСЬКА СПАДЩИНА
НА ПЕРЕТИНІ ВІЗАНТІЙСЬКОЇ ТА ІСЛАМСЬКОЇ КУЛЬТУР**

Наталія ДМИТРЕНКО – доктор філософії, доцент кафедри образотворчого мистецтва, факультет образотворчого мистецтва і дизайну, Київський столичний університет ім. Б. Грінченка, м. Київ
<https://orcid.org/0000-0002-1223-8935>
<https://doi.org/10.35619/ucpmk.51.1031>
nata_heavy@ukr.net

Стаття присвячена історії побутування дому Хаджі-аги Бабовича в Євпаторії як унікальної пам'ятки матеріальної та духовної культури Криму. Особлива увага зосереджена на ролі караїмської громади у формуванні культурного образу міста та взаємодії традицій, що постали на перетині візантійської та ісламської цивілізацій. Розглянуто архітектурні та стилістичні особливості будівлі, її значення в контексті історії Криму та ширшого євразійського культурного простору. Дім Хаджі-аги Бабовича постає не лише як пам'ятка локальної історії, а й як свідчення діалогу культур, що формували унікальний поліетнічний характер Євпаторії.

Ключові слова: караїми, Крим, ісламська культура, культурний синтез, Візантія, Османська імперія, архітектура, різьблення, кераміка, килими, тюркері, охорона культурної спадщини.

Постановка проблеми. В українському мистецтвознавстві залишається актуальним питання дослідження та охорони культурної спадщини України після анексії Криму. Це ускладнює розуміння цілісної низки культурних процесів, що відбувалися на півострові за часи панування різних імперій, держав та релігій.

Методологія дослідження. В основу методології покладено міждисциплінарний підхід, в якому застосовані аналітичний, історико-культурний, мистецтвознавчий, крос-культурний, герменевтичний та контекстуальний методи.

Наукова новизна. Наразі відсутні фундаментальні праці або наукові статті, присвячені художньому аналізу такої архітектурної пам'ятки як дім Хаджі-аги Бабовича в Євпаторії, оскільки загальні джерела зводяться до путівників та коротких згадок про означеного діяча в контексті діяльності караїмської громади міста. Відсутня періодика, в якій би визначалося як саме відобразився синтез стилів у художньому вирішенні пам'ятки в світлі розвитку поліетнічного міста, а саме – впливу мистецтва Османської імперії на архітектуру Євпаторії. Здійснено порівняльний аналіз форм і функцій айвану в сасанідській, османській та кримськотатарській архітектурних традиціях, а також хамамів в контексті впливу османських традицій.

Мета статті полягає у дослідженні східних традицій в архітектурних пам'ятках Євпаторії на прикладі дому Хаджі-аги Бабовича.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В українському мистецтвознавстві доби державної незалежності, публікацій, які б стосувалися дослідження архітектури Євпаторії – обмаль. Серед них – критичні статті С. Демчука, дослідження історії караїмів на території України В. Мороза [16; 167–185; 9]. Загальний базис джерел, в яких відображено згадки про зазначену пам'ятку – фотографії з колекції Євпаторійського краєзнавчого музею та інформація про власника, його внесок у розбудову міста в спеціалізованій періодиці кінця XIX – початку XX століття. Важливим джерелом для дослідження обраної теми став цифровий польський архів караїмів *Jazyszlaz*, присвячений історії, культурі та літературі караїмської спільноти. Він містить рукописи, стародруки, фотографії, пісні, поезію, біографії відомих діячів та оцифровані журнали, зокрема часопис «*Myśl karaimska*» [6]. До дослідження також були отримані матеріали з сімейного архіву авторки статті, що публікуються вперше [12].

Виклад основного матеріалу. *Керкінітида у візантійському контексті.* Кримський півострів упродовж тривалого часу залишався важливим регіоном у політичній та культурно-релігійній орбіті Візантії. Починаючи з IV–V століття Візантійська імперія активно зміцнювала свої позиції в Північному Причорномор'ї, контролюючи морські шляхи та стратегічні пункти. Одним із головних опорних центрів на півострові став Херсонес, де зберігалися візантійські військові гарнізони й адміністративні структури [15; 42–44].

Євпаторія, на місці якої в античну добу існував грецький поліс Керкінітида, у середньовіччі також увійшла до сфери впливу Візантії. Археологічні знахідки, такі як монети, елементи культових споруд, християнські поховання – свідчать про безпосередні культурні та релігійні контакти з Константинополем. Уже в IV–VI ст. у цьому регіоні функціонували християнські громади та єпископії, що забезпечувало поширення візантійських духовних традицій [19; 67–68]. Саме через Крим здійснювалась місіонерська діяльність Візантії у Східній Європі. Символічним підтвердженням

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

цього є хрещення князя Володимира в Херсонесі 988 р., що започаткувало процес християнізації Русі. Таким чином, Крим і, зокрема, район сучасної Євпаторії виступали важливим осередком поширення візантійської культури, мистецтва та християнських цінностей у ширшому євразійському контексті. Розглядаючи історичний контекст, Крим, Візантія та Іран (передусім Сасанідська держава) мали певні опосередковані зв'язки, які виявлялися на різних рівнях [4].

Аналізуючи геополітику та торгівлю, Візантія й Сасанідська Персія були головними суперниками у боротьбі за вплив на Кавказ і Чорноморсько-Каспійський регіон. Торгові шляхи, які проходили через Крим (із Північного Причорномор'я до Візантії), перехрещувалися з «шовковим шляхом», що йшов через Персію. Тому через Крим могли потрапляти іранські товари (шовк, килими, коштовності, кераміка) у візантійський світ.

Оцінюючи військовий і дипломатичний фактор, у VI–VII ст. Візантія та Персія уклали тимчасові угоди, іноді залучаючи кочові племена з Криму та Північного Причорномор'я як союзників чи найманців. Таким чином, Крим міг опосередковано брати участь у візантійсько-перських конфліктах як транзитний чи буферний регіон [5].

Досліджуючи культурний синтез, варто зауважити, що мистецтво Візантійської імперії відчувало потужний вплив іранських декоративних традицій. Це стосувалося орнаменту, тканин, обробки металів, форм рельєфів. Через торговельні й дипломатичні контакти ці зразки могли поширюватися й у Криму. У кераміці, ювелірних виробах та орнаментиці з Криму простежуються східні мотиви, які можна пов'язати з іранською традицією.

Оцінюючи релігійний аспект, варто зазначити, що хоча Іран у сасанідський час був центром зороастризму, після арабських завоювань із VII ст. там активно поширювався іслам [2; 70–74]. Крим, як контактна зона між Візантією та Сходом, відчував ці культурні впливи, хоча домінуючим залишалося християнство. Отже, Крим та Євпаторія безпосередньо були візантійськими периферійними центрами, але через Візантію вони опосередковано включалися й у ширший «діалог Середземномор'я та Ірану». Тобто Крим можна розглядати як «пункт перетину» трьох світів – грецько-візантійського, іранського та варварського (кочового).

Гюзлев у контексті взаємодії ісламського світу. Кримський півострів у середньовіччі відіграв роль контактної зони між Середземномор'ям і степовим світом Євразії. Його зв'язок із Візантією здійснювався через військово-адміністративну присутність у Херсонесі та християнські єпископії, тоді як відносини з Іраном мали опосередкований характер. У той же час саме тут перетиналися культурні впливи двох великих цивілізацій – Візантійської імперії та Сасанідського Ірану.

По-перше, Крим знаходився на важливих торгових маршрутах, що поєднували Північне Причорномор'я з «Великим шовковим шляхом», який пролягав через Персію. Саме цим шляхом у візантійські міста Криму надходили іранські тканини, килими, коштовності, що справляли значний вплив на розвиток декоративно-прикладного мистецтва регіону.

По-друге, мистецтво Криму, перебуваючи під візантійським контролем, увібрало також і східні традиції. Орнаментальні мотиви, композиційні схеми й декоративні елементи, властиві іранському мистецтву, простежуються в кераміці, ювелірних виробах та текстилі, знайдених на території півострова. Це свідчить про взаємопроникнення художніх традицій, що відбувалося завдяки торгівлі, дипломатичним зв'язкам та мобільності художніх майстрів.

По-третє, візантійсько-перські війни VI–VII ст. мали непрямий вплив на Крим. Як транзитний регіон, він виступав у системі союзницьких та буферних територій, пов'язаних з обома державами, що ще раз підкреслює його стратегічну роль у міжнародних відносинах раннього середньовіччя. Таким чином, Крим та регіон сучасної Євпаторії були не лише периферією Візантійської імперії, а й важливим простором культурного синтезу, де відбувалося поєднання грецько-візантійської традиції та іранських художніх впливів. Саме ця особливість визначила багатогаровість культурного розвитку півострова і його значення у ширшому євразійському контексті (таб. 1).

Період	Держава / Влада	Примітки
VI ст. до н. е. – I ст. н. е.	Грецькі колонії	Заснування міст Пантікапей, Херсонес та ін.
V ст. до н. е. – IV ст. н. е.	Боспорське царство	Елліністична держава на території Криму.
I–IV ст.	Римська імперія	Військові гарнізони та вплив Риму.
IV–X ст.	Візантійська імперія, готи, гуни, хазари, печеніги, половці	Крим був ареною постійних нашеств.

XIII ст.	Золота Орда	Після монгольських завоювань.
1441–1783 рр.	Кримське ханство (васал Османської імперії)	Активна участь у регіональній політиці Причорномор'я.
1783–1917 рр.	Російська імперія	Приєднаний Катериною II.
1917–1920 рр.	Зміна влади	Кримська Народна Республіка, більшовики, білогвардійці, анархісти.
1921–1945 рр.	Кримська АРСР (РСФРР, СРСР)	У складі Радянської росії.
1945–1954 рр.	Кримська область РРФСР (СРСР)	Втратив статус автономії.
1954–1991 рр.	Кримська область Української РСР (СРСР)	Переданий Україні за рішенням керівництва СРСР.
1991–2014 рр.	Автономна Республіка Крим, Україна	У складі незалежної України.
2014 р. – дотепер	Тимчасово окупована територія України (анексія росією)	Анексія не визнана більшістю країн світу.

Таб. 1. Хронологічна таблиця: Історія Криму. Розроблено Дмитренко Н.В.

Досліджуючи історичний контекст, доцільно зазначити, що караїми – нащадки тюркських племен Хазарського каганату та аборигенного населення Кримського півострова. Формування цього етносу розпочалося ще у VIII столітті [21; 70–82]. Караїми з'явилися в Криму орієнтовно у XIII–XIV ст., у період активного формування поліетнічного та багатоконфесійного середовища півострова під владою Золотої Орди. Їхня поява пов'язана з переселенням із Близького Сходу та територій колишньої Візантійської імперії, а також із поширенням караїмізму серед єврейських спільнот. Караїми швидко інтегрувалися у локальне соціокультурне середовище, зберігаючи релігійні традиції та мовну самобутність [9]. У 1397–1398 рр. караїми з'явилися й у Великому князівстві Литовському, коли князь Вітовт після походу до Криму переселив кілька сотень караїмських і татарських сімей, оселивши їх у Тракаї, у північній частині міста. Згодом, із 1837 р., євпаторійські кенаси стали духовним центром караїмів Криму [7; 8].

У Євпаторії (Гьозлеві) формування караїмської громади відбулося у XVI ст., коли місто стало важливим торговельним і ремісничим центром Кримського ханства. Саме в той період засновано першу кенасу – релігійний і культурний осередок, що слугував місцем богослужінь, навчання та збереження караїмської ідентичності. Кенаса відігравала ключову роль у підтримці внутрішньої організації громади та поширенні релігійних традицій для наступних поколінь [11; 45–59]. Крім релігійної функції, караїмська громада у Євпаторії активно брала участь у економічному та соціальному житті міста. Вони займалися торгівлею, ремеслами та обслуговуванням потреб як місцевих жителів, так і караванів, що проходили через порт. Такий синтез релігійної автономії та економічної активності забезпечив стійку присутність караїмів у Євпаторії й зумовив важливу роль громади у культурному ландшафті Криму [14].

Будинок Хаджі-аги Бабовича в Євпаторії. Пам'ятка архітектури XVIII ст., господарем якої був Сімха (Сіма) Бабович (1790–1855 рр.) – відомий караїмський громадський діяч, філантроп та меценат (рис. 1, 2).

Рис. 1. Портрет Хаджі-аги Сімхи Бабовича з колекції Б. Я. Кокеная. Вперше опубліковано в часописі «*Myśl Karaimska*» в 1934 р. [26].Рис. 2. Часопис «*Myśl Karaimska*» (Караїмська думка). 1924–1939 рр. Вільнюс, Литва. Обкладинка 1925 р. [9].

Завдяки йому було визнано Караїмське духовне правління, а сам він у 1837 році став першим караїмським гахамом (давньоєврейський «гахам» – мудрець, духовний голова). До цього він тричі обирався міським головою Євпаторії. У караїмській громаді на знак особливої поваги та визнання заслуг його називали Хаджі-ага. У заповіті він залишив своєму народу 1000 гектарів землі, а внесок 2000 рублів золотом – для благодійності [3].

Дім Хаджі-аги Бабовича – зразок типового караїмського будинку. Знаходиться він за адресою вул. Матвєєва, 53 (нині – вул. Караїмська). В цьому будинку в 1818 і 1824 роках зупинявся російський імператор Олександр I, гостював граф Воронцов із дружиною, а в 1825 р. Хаджі-ага приймав у себе польського поета Адама Міцкевича. Бабович був близький до урядових кіл та спілкувався з представниками дворянства. Відомо, що генеалогічне дерево сім'ї Бабовичів уперше було опубліковано С. М. Шапшалом у 1934 році в часописі «Мысль Караимская» (рис. 3).

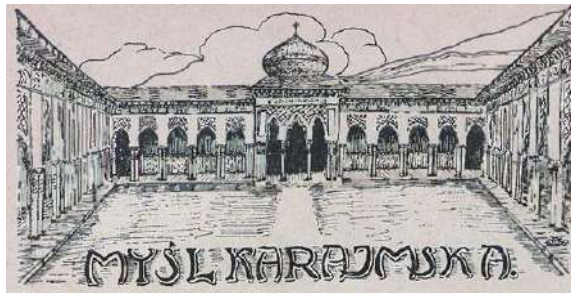

Рис. 3. Часопис «Мысль караимская» (Караїмська думка). 1924–1939 рр. Вільнюс, Литва.
Фрагмент обкладинки [9].

Архітектурний об'єкт, на прикладі дому Хаджі-аги Бабовича, належить до традиційної забудови караїмської громади в Криму та відображає синтез місцевих кримськотатарських, османських і загальносхідних архітектурних традицій.

Розглядаючи архітектурну композицію, варто зауважити, що будівля є двоповерховою садибою з айваном (відкритою галереєю) на другому рівні. Галерея спирається на дерев'яні стовпи, що формують ритмічний ряд, увінчаний різьбленими арками складної конфігурації. Така структура створює легкий і, водночас, урочистий вигляд фасаду, підкреслюючи репрезентативний характер житла [24; 27–46].

Із лівої частини на другий (жилий) поверх ведуть сходи з прямокутних кам'яних блоків. Піднімаючись сходами, гості потрапляють до галереї. Стіни будинку зведено з ракушняка. В нижньому ярусі розміщено напівпідвальне приміщення господарського призначення, про що свідчать невеликі вікна з ґратами. Дах будинку вкрито за допомогою глини та черепиці.

Основним будівельним матеріалом виступає камінь для першого ярусу та дерево для верхніх конструкцій і декоративних елементів. Це відповідає поширеній кримській будівельній практиці, де дерево використовувалося для створення «живої» архітектурної пластики (рис. 4).

Рис. 4. Дім Хаджі-аги Бабовича в Євпаторії, Крим. Веранда південного фасаду. Фото 1930 року.
Зібрання Євпаторійського краєзнавчого музею.

Особливої уваги заслуговує декоративне оздоблення айвану, а саме: 1) різьблення дерев'яних арок і капітелей колон, виконане у традиціях османської архітектури; 2) різьблений декор стелі з характерними геометричними мотивами у формі багатопроменевої зірки (декоративної розетки) та

ромбічних елементів. У центрі розетки розміщувалися кріплення, які, ймовірно, слугували для фіксації освітлювальних елементів. Така орнаментика відображає вплив візантійсько-ісламських традицій, символізуючи гармонію космосу та божественного порядку; 3) дерев'яні балюстради, які зберігають простоту виконання, проте утворюють контраст із більш витонченими елементами аркади [2; 479–482, 23; 30]. Загальна конструкція галереї відповідає традиціям айванів турецьких будинків західної Анатолії [28].

Вивчаючи культурно-мистецький контекст, варто зауважити, що подібні будівлі були характерними для заможних караїмських родин у Євпаторії та інших містах Криму у XVIII–XIX ст. Вони виконували не лише житлову функцію, але й репрезентативну, вказуючи на соціальний статус власника. У декоративних рішеннях чітко простежуються риси синтезу візантійських, османських і локальних традицій, що є характерною рисою караїмської архітектури Криму [18; 45–62].

Вхідну групу (головний вхід) на подвір'я зі сторони вулиці формували дерев'яні ворота (станом на сьогодні – втрачені), біля яких розміщувався допоміжний вхід із хвірткою (рис. 5).

Рис. 5. Дім Хаджі-аги Бабовича в Євпаторії, Крим. Сучасний вигляд зі сторони вулиці Караїмська.
Фото 2025 р.

Порівняльний аналіз айвану в сасанідській, османській та кримськотатарській архітектурних традиціях.

I. Айван у Персії (давньоіранська та сасанідська традиція). Форма: монументальне склепінчасте приміщення з відкритою аркою, зазвичай масштабних розмірів. Функція: урочистий вхід до палацу чи храму, репрезентативний простір.

Матеріали: цегла-сирець, обпалена цегла, штукатурка; у декорі – мукарни, різьблений і полив'яний орнамент.

Приклади: айвани палацу Ардашир у Фірозабаді (III ст.), комплекс Таг-е Кісра (VI ст.).

II. Айван в ісламській архітектурі (Іран, Середня Азія, Османська імперія).

Форма: чотири айвани навколо двору (медресе, мечеті, караван-сараї).

Функція: архітектурна домінанта ансамблю; простір для молитви, навчання або відпочинку.

Матеріали: цегла, глазурована кераміка, поливні плитки, мармур.

Приклади: медресе султана Хусейна в Ісфахані (XVII ст.), мечеть Шах-Джахана у Лахорі.

III. Айван у кримських традиціях (караїмська та кримськотатарська архітектура).

Форма: перетворюється на відкриту дерев'яну галерею (веранду) на другому поверсі житлового будинку; спирається на дерев'яні колони з арками у різьбленому оздобленні.

Функція: побутова (захист від сонця, місце для прийому гостей, сімейних зборів) і репрезентативна (підкреслення соціального статусу родини).

Матеріали: камінь (перший поверх), дерево (колони, арки, стелі з різьбленням та геометричним орнаментом).

Особливості: геометричний і рослинний декор у різьбленні; стелі з багатопроменими зірками (зв'язок із візантійською та ісламською символікою космосу).

Приклади: караїмські садиби в Євпаторії (зокрема, будинок Бабовича) (рис. 6, 7) [22; 13–27].

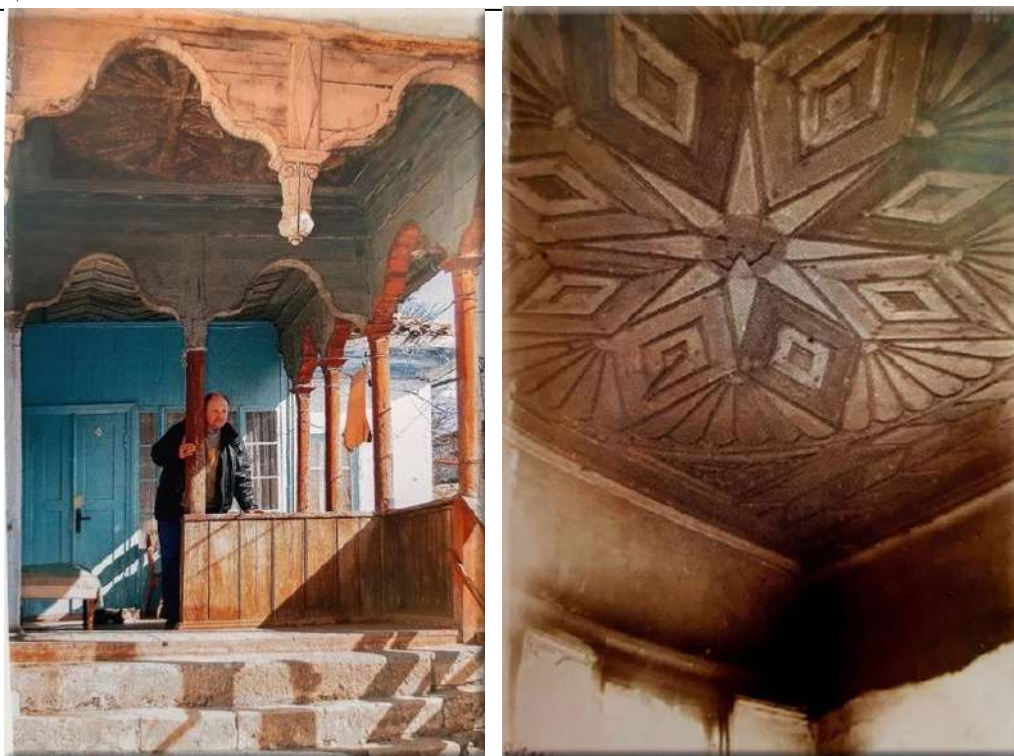

Рис. 6. Дім Хаджі-аги Бабовича в Євпаторії, Крим. Веранда. Початок 2000-х. Фото: Олександр Меломед.

Рис. 7. Дім Хаджі-аги Бабовича в Євпаторії, Крим. Різьблення стелі. Фото 1920 року. Зібрання музею архітектури ім. А. В. Щусева.

Таким чином, айван у перській та ісламській архітектурі – це монументальний урочистий простір із сакральним та репрезентативним значенням. У Криму він набуває локальної трансформації: з монументальної споруди перетворюється на камерну, але вишукано оздоблену галерею приватного житла [17, 20; 286–289]. Така трансформація відображає адаптацію східної архітектурної традиції до локальних умов та побуту караїмської громади, де поєднуються утилітарність і художня виразність [2; 222].

Караїмська культура в Євпаторії формувалася в умовах тривалого існування громади в межах Кримського ханства, де протягом більш ніж трьох з половиною століть вона співіснувала з кримськотатарським етнокультурним середовищем. Як іудейська спільнота в ісламській державі, караїми природно увібрали окремі елементи кримськотатарських традицій, побуту та мистецтва, що сприяло виникненню характерного культурного синтезу.

Дім Бабовича за часи радянської влади. У першій половині XX століття, у 1930-х рр. Дім Бабовича надано в користування місцевому населенню. Таким чином, дім умовно розділено на квартири. В радянський період автентичний вигляд інтер'єрів втрачено, стіни та стелі були побілені. Територія навколо будинку хаотично забудовувалася, внутрішній двір формувався «колодязем».

Існує лише дві архівні фотографії 1930-х рр. із зображенням будинку, на одній з яких зафіксовано караїмку (?) в національному вбранні (фотографії з постійної експозиції Євпаторійського краєзнавчого музею).

Садиба має висококультурне значення і навіть у радянські часи привертала значну увагу паломників – караїмів, які приїздили до Євпаторії віддати шану своєму культурному та духовному діячеві. В період існування СРСР представники караїмської громади неодноразово зверталися до нових співвласників будинку, щоб викупити дім та облаштувати в ньому музей. Наприкінці 1940-х рр. однією із співвласників будинку стала сім'я Хулапи Ольги Іванівни та її сина Хулапи Григорія Ілліча (рис. 8), де зупинялися кожного літа пращури та родина авторки цієї статті (до 1998 р.) та підтримували контакт із співвласником будинку та його сім'єю аж до його смерті, незадовго до анексії Криму в 2014 році, про що свідчать матеріали з сімейного архіву (рис. 9) [12].

Рис. 8. Співвласник дому Хаджі-аги Бабовича Хулапа Григорій Ілліч. Фото 07.08.1968 р. Сімейний архів Дмитренко Н.В. [12].

Рис. 9. Фото (до 1914 р.) і конверт із листуванням Бочарової (уродж. Шевчук) Катерини Іванівни (1894–1974 рр.) до Георгія Дмитровича Бардика та Алефтини Миколаївни Гржеляк, адресоване Хулапі Ользі Іванівні. 1961 р. Сімейний архів Дмитренко Н. В. [12].

Культурний внесок Хаджі-аги Бабовича в мистецтво та культуру Євпаторії.

Сімха (Сіма) Соломонович Бабович (др.-євр. Сімха бен Шеломо Бабович) увійшов в історію як євпаторійський купець I гільдії, відомий караїмський громадський діяч [27]. Народився в сім'ї євпаторійського купця I гільдії Соломона (Шолеме) Бабакаєвича Чабака-Бабовича (? – 1812 р.), який деякий час був міським головою Євпаторії і фінансував будівництво великої євпаторійської кенаси (рис. 10).

Рис. 10. Внутрішній двір та інтер'єр караїмської кенаси на листівках початку XX століття. Зібрання Євпаторійського краєзнавчого музею, Крим.

Із 1818 по 1827 роки Хаджі-ага Бабович обіймав посаду міського голови Євпаторії. У 1827 році

увійшов до складу делегації від караїмських громад Криму, яка прямувала до Санкт-Петербурга з метою скасування рекрутської повинності для караїмів. У результаті цієї поїздки за сприяння графа В. П. Кочубея з виявленням волі імператора було дано розпорядження про звільнення караїмів від рекрутського набору. У 1830 році разом із дружиною Біче та сином Самуїлом у супроводі вчителя своїх дітей Авраама Фірковича здійснив паломництво до Єрусалиму. Перед візитом 1837 року до Криму імператора Миколи I займався організацією ремонтних робіт у Бахчисарайському палаці. В 1845 р. повторно керував оздобленням кімнат палацу до приїзду великого князя Костянтина Миколайовича. З ініціативи Бабовича не раніше квітня 1853 року у дворі євпаторійських кенас на відзначення відвідування 1 листопада 1825 року імператором Олександром I встановлено мармуровий пам'ятник, виконаний у стилі пізнього ампіру, увінчаний бронзовим двоголовим орлом (рис. 11).

Рис. 11. Пам'ятник Олександру I у дворі євпаторійських кенас, встановлений за ініціативою Хаджі-аги Бабовича. Євпаторія, Крим [3].

Сімха Бабович Розробив «Положення про Таврійське караїмське духовенство», прийняте 3 березня 1837. Згодом, 4 квітня 1839 р. його кандидатуру затверджено на посаді Таврійського та Одеського караїмського гахама. На цій посаді Бабович прагнув на законодавчому рівні затвердити деякі привілеї з проханнями про рівняння караїмів у правах із місцевим населенням. Як зазначалося вище, в будинку голови кримських караїмів Хаджі-аги Бабовича в 1825 р. зупинявся великий польський поет Адам Міцкевич (1798-1855 рр.), про візит якого було детально описано Сераєм Марковичем Шапшалом – лінгвістом, сходознавцем та тюркологом в статті «*Adam Mickiewicz w gościnie u Karaimów*», де автор надає покликання на відповідні архівні листування, в яких Хаджі-ага згаданий, як відома та поважна фігура караїмської громади [26; 1–10].

31 січня 1839 року до Сімхи Бабовича, відповідно до прохання Одеського товариства історії та старожитностей і розпорядженням Новоросійського і Бессарабського генерал-губернатора князя М. С. Воронцова, звернувся таврійський губернатор М. М. Муромцов із питаннями, що стосуються в тому числі стародавності проживання караїмів. Духовне правління та підвідомче йому духовенство виявилися не в змозі дати відповіді, внаслідок чого Бабович звернувся до Авраама Фірковича зайнятися пошуком стародавніх рукописів та документів, які висвітлюють історію караїмів. 17 вересня 1839 року Сіма Бабович рапортував таврійському губернатору про початок археографічної експедиції.

Під час Кримської війни Бабович віддав свій будинок у Карасубазарі під потреби поранених воїнів, де пізніше він помер у 1855 році та похований на території власного маєтку «Ган Яфе». Бабовичу належить заслуга висунення ряду відомих караїмських просвітителів: Йосипа-Соломона та Авраама Луцьких, Мордехая Султанського, Давида Кокізова, Ісаака Сінані та Авраама Фірковича. Разом зі своїм братом Бабаєєм вважався одним із найбільших землевласників. У їхньому розпорядженні знаходилося загалом до 70 тис. гектарів землі у Дніпровському, Євпаторійському та Мелітопольському повітах Таврійської губернії. Ще за життя Сімою Бабовичем були пожертвовані караїмським громадам доходи від саду «Дегірмен-Бахча» та водяного млина при ньому, що знаходилися в його маєтку «Ган-Яфе». Після смерті Сіми Бабовича з майна, що залишилися після нього, його рідними зроблені наступні пожертвування Євпаторійській кенасі: фонд, до якого належали землі (з яких – село Кирк-Кулач, а також маєток Донузлав-Кипчак) та кошти, які мали бути спрямовані на потреби караїмської громади та благодійність.

Турецькі хамами Гьозлева в контексті впливу османських традицій. Хамами середини XVI

століття – пам'ятник архітектури міста Євпаторія, розташовані за адресою: вул. Червоноармійська, 20 (вул. Ефета) ймовірно побудовані в середині XVI століття. Бані були частиною середньовічного міського ландшафту: у Гьозлеві існувало кілька хамамів, але до нашого часу зберігся тільки один. Планування хамамів складалося з жіночого та чоловічого відділень, паралельно розташованих, із приміщеннями для водопостачання й опалення. Усередині: передбанник, роздягальня, банна частина. Для освітлення слугували круглі вікна в куполах [25; 8]. Підлога та стіни були облицьовані мармуром. Додатково встановлено мармурові лави та басейни (ванни). Згодом багато елементів втрачено (мармур демонтовано, зникли металеві деталі тощо) (рис. 12).

Рис. 12. Турецький хамам. XVI століття. Вигляд інтер'єру. Євпаторія, Крим [13].

Купольні перекриття, з круглими отворами для освітлення та вентиляції. Це характерна риса хамаму – світло й повітря потрапляють через ліхтарі-вікна у куполі. Внутрішні зали з арковими склепіннями, стінами і підлогою з каменю чи мармуру, хоча мармурова обробка частково знищена або втрачені елементи. Руйнування та занепад: на кількох фото видно, що дах або частина купола відсутні, є відкриті ділянки, видно сліди руйнування – зруйновані частини плитки чи стін, відсутність мармуру, пошкодження інтер'єру. Архітектурні деталі: лавки уздовж стін, ніші, декоративні елементи у арках і куполах. Імовірно колись баня була оздоблена більш пишно, ніж зараз (рис. 13).

Рис. 13. Турецький хамам. XVI століття. Вигляд інтер'єру. Євпаторія, Крим [13].

Бані функціонували за прямим призначенням до 1987 року. Після цього почались руйнування, мармур із поверхонь був знятий, зникли частини оздоблення, металеві крани тощо. Наразі будівля перебуває в аварійному та пошкодженому стані – потребує реставрації, протиаварійних робіт.

Пошук архівних фотографій з виглядом інтер'єрів та екстер'єрів, ескізів, креслень та планів ускладнюється, оскільки територія Криму є тимчасово окупованою територією, а на офіційних веб-сайтах таких державних установ як Музей краєзнавства Євпаторії та державні архіви Криму – інформації у вільному доступі про колекцію та одиниці зберігання немає [1; 15; 10; 16 – 20]. Єдиним джерелом є історичні форуми, онлайн-ресурси, поштові листівки та туристичні путівники (рис. 14).

Рис. 14. Турецький хамам. XVI століття. Вигляд інтер'єру. Євпаторія, Крим [13].

Висновки. Дім Хаджі-аги Бабовича в Євпаторії є унікальною пам'яткою архітектури XVIII століття, що відображає художній синтез візантійських, ісламських та місцевих традицій. Архітектурна структура будівлі, зокрема наявність айвану – відкритої галереї, характерної для османського та ісламського архітектурного середовища, засвідчує глибокий вплив культур Сходу на формування архітектурного обличчя Євпаторії. Водночас ця споруда є важливим свідченням історичної присутності караїмської громади та її внеску в розвиток регіональної архітектурної спадщини. Нині особливої актуальності набуває питання комплексного дослідження, реставрації та збереження будівлі як важливого об'єкта культурної спадщини, що уособлює діалог між Сходом і Заходом у художній культурі Криму.

Перспектива подальших досліджень. Проведені наукові розвідки в контексті сходознавчих та тюркологічних студій відкривають перспективи для подальших міждисциплінарних досліджень, спрямованих на вивчення консерваційних і реставраційних процесів, а також питань охорони культурної спадщини України на території Кримського півострова. Особливої актуальності набуває аналіз взаємовпливу візантійської та ісламської традицій у формуванні художньої культури Криму, що відображається як у архітектурних формах, так і в декоративно-прикладному мистецтві. Подальше вивчення цього синтезу може сприяти глибшому розумінню культурної ідентичності регіону та інтеграції кримської спадщини у ширший європейський і світовий контекст мистецтвознавчих досліджень.

Список використаної літератури

1. Акав К. Колекція предметів караїмської літургії, побуту та творів образотворчого мистецтва в Євпаторійському краєзнавчому музеї. *Вісник Львів. нац. акад. мистецтв*. 2015. Вип. 27. С. 15. URL: https://lnam.edu.ua/files/Academy/nauka/visnyk/pdf_visnyk/27/15.pdf.
2. Аль-Фарукі, Ісмаїл Раджі; Аль-Фарукі, Лоїс Ламія. *Атлас ісламської культури*. Рівне : Міжнар. Ін-т ісламської думки, 2024. 624 с. URL: <https://ikiacademy.org/uploads/0-1-202407251721935380.pdf>.
3. Бабович Сіма Соломонович. *Вікіпедія : вільна енциклопедія*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Бабович_Сіма_Соломонович.
4. Євпаторія (науково-популярні матеріали). *Електронний каталог НБУВ*. Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. URL: <https://search.nbuv.gov.ua/>.
5. Історія Євпаторійського маяка. *Культура. Голос Криму*. URL: <https://culture.voiccrimea.com.ua/uk/istoriia-ievpatorijskoho-maiaka/>.
6. Караїмський цифровий онлайн архів. *Jazyszlar*. URL: <https://jazyszlar.karaimi.org/number/No.8.Jo.2/articles;>
7. Караїмські кенаси в Євпаторії / *Zabytki.in.ua*. URL: zabytki.in.ua/uk/924/karaimski-kenasi.
8. Кенаси в Євпаторії. *Вікіпедія : вільна енциклопедія*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Кенаси_в_Євпаторії.
9. Мороз В. Караїми Галича – історія і спадок призабутої громади. URL: https://risu.ua/karajimi-galicha-istoriya-i-spadok-prizabutoji-gromadi_n77138.
10. Наш Крим: неросійські історії українського півострова. Київ : К.І.С., 2016. 312 с.
11. Полканова А. Кримські караїми. *Кримська спадщина*. 2015. № 2. С. 45–59.
12. Сімейний архів Дмитренко Н.В., 1914–2025 рр.
13. Турецькі лазні в Євпаторії (XV–XVI ст.). *Wikipedia : вільна енциклопедія*. – URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Турецькі_лазні_\(Євпаторія\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Турецькі_лазні_(Євпаторія)).
14. Що збудували караїми для Євпаторії. *Культура. Голос Криму*. URL: <https://culture.voiccrimea.com.ua/uk/shcho-zbuduvaly-karaimy-dlia-ievpatorii/>.
15. Aslanapa O. Kırım: Sanatı, Tarihi, Edebiyatı ve Musikisiyle Kırım. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992. 412 s.
16. Demchuk S. Amazing stories? Crimean heritage and the reinvention of Ukrainian art history. *Centropa*. De Gruyter, 2023. Vol. 23, No. 2. P. 167–185.

17. Eskandari H., Saedvandi M., Mahdavinjad M. The Impact of Iwan as a Traditional Shading Device on the Building Energy Consumption. *Buildings*. 2017. Vol. 7 (4). P. 1–18. URL: <https://www.mdpi.com/2075-5309/8/1/3>.
18. Gürçan A. D. Spatial Analysis of the Use of Iwan in Turkish Architecture: From Central Asia to Anatolia. *Journal of Architectural Studies*. 2024. № 12 (2). P. 45–62.
19. Islamic Art and Architecture in the European Periphery. ed. by B. B. Kroger, M. Kiel. Leiden : Brill, 2019. 354 p.
20. Īwān. *Encyclopaedia of Islam*. 2nd ed. Leiden : Brill, 2002. Vol. IV. P. 286–289.
21. Kent N. Crimea: A History. Oxford : Oxford University Press, 2016. 288 p.
22. Khaleghimoghaddam N. Analytic study of mosques architecture in the «Four Iwan» styles. *Journal of Islamic Architecture*. 2020. Vol. 6 (1). P. 13–27.
23. Paskaleva E. G. The architecture of the four-īwān building tradition as a representation of paradise and dynastic power aspirations: Dissertation. Leiden University, 2010. 285 p.
24. Peker A. U. The Monumental Iwan: A Symbolic Space or a Functional Element? *METU Journal of the Faculty of Architecture*. 2005. Vol. 22 (1). P. 27–46.
25. Sacred Landscapes of Crimea: Cultural Heritage and Preservation. ed. by E. A. Razumov. Kyiv : National Academy of Sciences of Ukraine, 2020. 248 p.
26. Seraja Szapszał. Adam Mickiewicz w gościnie u Karaimów. *Myśl Karaimska*. Wilno, 1932-1934. T. 10, nr 10. S. 1-10. URL: <https://jazyzslar.karaimi.org/article/Art.2.No.8.Jo.2>.
27. Šimhā ben-Šemū'el Babovič. *CERL Thesaurus* (Consortium of European Research Libraries). URL: <https://data.cerl.org/thesaurus/cnp01488313>.
28. Tuncel B. Trajectory of Iwan: origin, use and meaning from ancient times: Master Thesis. Middle East Technical University, 2019. 153 p. URL: <https://avesis.metu.edu.tr/yonetilen-tez/6417b99e-6ae1-4336-a654-2a0e0823ba49/trajectory-of-iwan-origin-use-and-meaning-from-ancient-anatolia-to-islamic-period>

References

1. Akav K. Kolektsiya predmetiv karaïms'koi liturhiyi, pobutu ta tvoriv obrazotvorchoho mystetstva v Yevpatoriys'komu krayeznavchomu muzei [Collection of Karaim liturgical items, household objects, and works of visual art in the Yevpatoria Local History Museum]. *Visnyk L'vivs'koi natsional'noi akademiyi mystetstv*, 2015. [Journal of the Lviv National Academy of Arts], 27, 15. URL: https://lnam.edu.ua/files/Academy/nauka/visnyk/pdf_visnyk/27/15.pdf [in Ukrainian].
2. Al-Faruki I. R., & Al-Faruki, L. L. Atlas islams'koi kultury [Atlas of Islamic Culture]. Rivne : Mizhnarodnyi Instytut Islams'koi Dumky, 2024 [Rivne: International Institute of Islamic Thought]. URL: <https://ikiacademy.org/uploads/0-1-202407251721935380.pdf> [in Ukrainian].
3. Babovych S. S. (n.d.). Babovych Sima Solomonovych [Babovych Sima Solomonovych]. *Wikipedia: vil'na entsyklopediya*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Бабович_Сіма_Соломонович [in Ukrainian].
4. Yevpatoriia (n. d.). Yevpatoriia (naukovo-populiarni materialy) [Yevpatoria (scientific-popular materials)]. Electronic catalog of NBUV, National Library of Ukraine named after V. I. Vernadskyi. URL: <https://search.nbuv.gov.ua/> [in Ukrainian].
5. Istoriia Yevpatoriys'koho maiaka (n.d.). Istoriia Yevpatoriys'koho maiaka [History of the Yevpatoria Lighthouse]. *Kultura. Holos Krymu* [Culture. The Voice of Crimea]. URL: <https://culture.voicecrimea.com.ua/uk/istoriia-ievpatorijskoho-maiaka/> [in Ukrainian].
6. Karaïms'kyi tsyfrovyi onlain-arkhiv (n.d.). Karaïms'kyi tsyfrovyi onlain-arkhiv [Karaim digital online archive]. *Jazyzslar*. URL: <https://jazyzslar.karaimi.org/number/No.8.Jo.2/articles> [in Ukrainian].
7. Karaïms'ki kenasy v Yevpatorii (n.d.). Karaïms'ki kenasy v Yevpatorii [Karaim kenesas in Yevpatoria]. *Zabytki.in.ua*. URL: <https://zabytki.in.ua/uk/924/karaimski-kenasi> [in Ukrainian].
8. Kenasy v Yevpatorii (n.d.). Kenasy v Yevpatorii [Kenasas in Yevpatoria]. *Wikipedia: vil'na entsyklopediya*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Кенаси_в_Євпаторії [in Ukrainian].
9. Moroz V. (n. d.). Karaïmy Halycha – istoriia i spadok pry zabutoi hromady [The Karaims of Halych – history and heritage of a forgotten community]. URL: https://risu.ua/karajimi-galicha-istoriya-i-spadok-prizabutoji-gromadi_n77138 [in Ukrainian].
10. Nash Krym: nerosijski istoriyi ukrayins'koho pivostrova (2016) [Our Crimea: Non-Russian histories of the Ukrainian peninsula]. Kyiv : K.I.S. [in Ukrainian].
11. Polkanova A. (2015). Kryms'ki karaïmy [Crimean Karaims]. *Kryms'ka spadshchyna*, (2). P. 45–59 [in Ukrainian].
12. Simeinyi arkhiv Dmytrenko N. V., 1914–2025 rr. [Family Archive of N. V. Dmytrenko, 1914–2025] [in Ukrainian].
13. Turets'ki lazni v Yevpatorii (XV–XVI st.) (n.d.). [Turkish baths in Yevpatoria (15th–16th centuries)]. *Wikipedia: vil'na entsyklopediya*. URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Турецькі_лазні_\(Євпаторія\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Турецькі_лазні_(Євпаторія)) [in Ukrainian].
14. Shcho zbuduvaly karaimy dlia Yevpatorii (n.d.). [What the Karaims built for Yevpatoria]. *Kultura. Holos Krymu* [Culture. The Voice of Crimea]. URL: <https://culture.voicecrimea.com.ua/uk/shcho-zbuduvaly-karaimy-dlia-ievpatorii/> [in Ukrainian].
15. Aslanapa O. Kırım : Sanatı, Tarihi, Edebiyatı ve Musikisiyle Kırım [Crimea: Art, History, Literature, and Music of Crimea]. İstanbul : Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992.
16. Demchuk S. Amazing stories? Crimean heritage and the reinvention of Ukrainian art history. *Centropa*, 2023. 23 (2). P. 167–185.
17. Eskandari H., Saedvandi M., Mahdavinjad M. The Impact of Iwan as a Traditional Shading Device on the Building Energy Consumption. *Buildings*. 2017. Vol. 7 (4). P. 1–18. URL: <https://www.mdpi.com/2075-5309/8/1/3>.

18. Gürcan A. D. (2024). Spatial analysis of the use of Iwan in Turkish architecture: From Central Asia to Anatolia. *Journal of Architectural Studies*, 12 (2). P. 45–62.
19. Kroger B. B., & Kiel, M. (Eds.). *Islamic art and architecture in the European periphery*. Leiden : Brill, 2019.
20. Īwān Īwān [Iwan]. In *Encyclopaedia of Islam* (2nd ed., Vol. IV, pp. 286–289). Leiden : Brill, 2002.
21. Kent N. *Crimea: A history*. Oxford : Oxford University Press, 2016.
22. Khaleghimoghaddam N. Analytic study of mosques architecture in the «Four Iwan» styles. *Journal of Islamic Architecture*, 2020. 6 (1). P. 13–27.
23. Paskaleva E. G. *The architecture of the four-iwān building tradition as a representation of paradise and dynastic power aspirations* (Dissertation). Leiden University, 2010.
24. Peker A. U. The monumental Iwan: A symbolic space or a functional element? *METU Journal of the Faculty of Architecture*, 2005. 22 (1). P. 27–46.
25. Razumov E. A. (Ed.). *Sacred landscapes of Crimea: Cultural heritage and preservation*. Kyiv : National Academy of Sciences of Ukraine, 2020.
26. Seraja Sz. (1932–1934). Adam Mickiewicz w gościnie u Karaimów [Adam Mickiewicz visiting the Karaims]. *Myśl Karaimska*, 10 (10), 1–10. URL: <https://jazyszlar.karaimi.org/article/Art.2.No.8.Jo.2>
27. Šimḥā ben-Šemū'el Babovič (n. d.). CERL Thesaurus (Consortium of European Research Libraries). URL: <https://data.cerl.org/thesaurus/cnp01488313>
28. Tuncel B. *Trajectory of Iwan: origin, use and meaning from ancient times* (Master Thesis). Middle East Technical University, 2019. URL: <https://avesis.metu.edu.tr/yonetilen-tez/6417b99e-6ae1-4336-a654-2a0e0823ba49/trajectory-of-iwan-origin-use-and-meaning-from-ancient-anatolia-to-islamic-period>.

UDC 72 (477.75) + 7.03 + 27

**THE HOUSE OF HAJI-AGA BABOVICH : THE KARAITE HERITAGE
AT THE CROSSROADS OF BYZANTINE AND ISLAMIC CULTURES**

Nataliia DMYTRENKO – PhD (Doctor of Philosophy), Associate Professor of the Department of Fine Arts,
Deputy Dean for Scientific, Pedagogical, Social, and Humanitarian Work Faculty of Fine Arts and Design,
Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, Kyiv

The purpose of this article is to study the development of Eastern traditions in the architectural monuments of Yevpatoria using the example of the house of Haji-Aga Babovich.

The methodology is based on an interdisciplinary approach, which combines analytical, historical-cultural, art-historical, cross-cultural, hermeneutic, and contextual methods.

The results. The House of Haji-Aga Babovich in Yevpatoria is a unique architectural monument of the 18th century, reflecting the artistic synthesis of Byzantine, Islamic, and local traditions. The architectural structure of the building, particularly the presence of iwan – an open gallery characteristic of Ottoman and Islamic architecture – testifies to the profound influence of Eastern cultures on the architectural appearance of Yevpatoria. At the same time, this building serves as a significant testament to the historical presence of the Karaite community and its contributions to the development of the regional architectural heritage. Currently, the issue of comprehensive research, restoration, and preservation of the building as an important cultural heritage site that embodies the dialogue between East and West in the artistic culture of Crimea is becoming particularly relevant. *The novelty.* Currently, there are no fundamental works or scientific articles devoted to the artistic analysis of such an architectural monument as the house of Haji-Aga Babovich in Yevpatoria, since general sources are limited to guidebooks and brief mentions of this figure in the context of the activities of the city's Karaite community. There are no periodicals that analyze and determine how the synthesis of styles was reflected in the artistic design of the monument in light of the development of a multi-ethnic city, namely, the influence of Ottoman art on the architecture of Yevpatoria. The article also provides a comparative analysis of the forms and functions of the iwan in the Sassanid, Ottoman, and Crimean Tatar architectural traditions, as well as hammams in the context of the influence of Ottoman traditions.

Practical significance. Scientific research conducted in the context of Oriental studies opens up prospects for further interdisciplinary research aimed at studying conservation and restoration processes, as well as issues of cultural heritage protection in Ukraine on the Crimean Peninsula. Of particular relevance is the analysis of the mutual influence of Byzantine and Islamic traditions in the formation of the artistic culture of Crimea, which is reflected in both architectural forms and decorative and applied arts. Further study of this synthesis can contribute to a deeper understanding of the cultural identity of the region and the integration of Crimean heritage into the broader European and global context of art studies.

Key words: Karaites, Crimea, Islamic culture, cultural synthesis, Byzantium, Ottoman Empire, architecture, carving, ceramics, carpets, Turquerie, cultural heritage preservation.

Стаття отримана 21.09.2025

Стаття прийнята 30.10.2025

Стаття опублікована 22.12.2025